

.....Is erfgoed ingeburgerd?.....

PROF. DR. A. N. VAN DER ZANDE

Rede bij het afscheid als hoogleraar ruimtelijke planning en cultureel erfgoed aan Wageningen Universiteit op 6 oktober 2009

WAGENINGEN UNIVERSITY

WAGENINGEN UR

Is erfgoed ingeburgerd?

PROF. DR. A. N. VAN DER ZANDE

Afscheidscollege Belvedere leerstoel, Wageningen, 6 oktober 2009

WAGENINGEN UNIVERSITY

WAGENINGEN UR

ISBN 987-90-8585-575-0

• • •

2

Is er goed ingeburgerd? Prof. dr. A.N. van der Zande

Is erfgoed ingeburgerd?

Is erfgoed ingeburgerd? Deze vraag kies ik als leidraad voor mijn afscheidscollege en wel in drie betekenissen:

1. *is erfgoed ingeburgerd bij onze burgers?*
2. *is erfgoed ingeburgerd in de ruimtelijke planning?*
3. *is erfgoed ingeburgerd in het onderzoek en onderwijs bij WUR?*

Uiteraard sluit ik daarbij aan bij de drie onderzoeksthema's die ik in mijn Oratie¹ aan de orde heb gesteld: Beleving en historie, ontwerp en historie en gebiedsprocessen en historie.

Tevens geef ik en passant de huidige en toekomstige werk weer van onze Belvedere studenten en promovendi.

De term inburgeren is een bewuste keuze omdat mijns inziens bij erfgoed in toenemende mate sprake is van een culturele discoursenstrijd. De inburgeringdoelstelling van het erfgoed in de beleidsnota Belvedere kende en kent mijns vergelijkbare processen en problemen als het inburgeren van allochtonen. Ik kom daar uiteraard op terug.

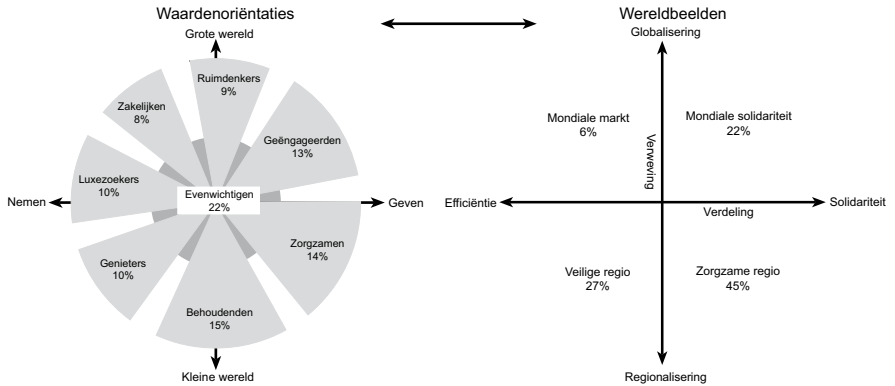
Is erfgoed ingeburgerd bij onze burgers?

Ik geef hierop een dubbel antwoord waarbij ik teruggrijp op de *democratisch deficit hypothese* van mijn Oratie. Die hypothese komt er simpelweg op neer dat burgers en bewoners veel waarde hechten aan het verleden van hun gebouwen, wijk, streek en gebied, maar dat juist de planners en de beslissers de afgelopen periode te weinig gewicht aan deze waarde hebben toegekend. Dit deficit waarbij waarden als moderniteit, globaal liberalisme en economische vooruitgang domineren als waarden/oriëntaties in de elite van ruimtelijk deskundigen en besluitvormers. Dit in tegenstelling tot het merendeel van het electoraat en bevolking (45% tegenover 6%) die een voorkeur heeft voor het kwadrant “Zorgzame regio” in plaats van “Mondiale markt”.

---

¹ Zande, A.N. van der (2006). Landschap vol betekenissen. Over het omgaan met historie in de ruimtelijke inrichting. Wageningen Universiteit, Wageningen.

Het is opvallend dat uitgerekend het Milieu- en Natuurplanbureau dit waarden verschil aantoonde tussen burgers en beslissers in de Duurzaamheid Verkenning² van 2004, zie afbeelding 1.

Afbeelding 1. Waardenoriëntaties en wereldbeelden van burgers (Duurzaamheidsverkenningen 2004)

Dus volgens de democratisch deficit hypothese moet het besef van de waarde van erfgoed niet inburgeren bij burgers en bewoners, maar juist bij planners en beslissers. De ruimtelijk planners en beslissers als erfgoed allochtonen.

Is die situatie nu anno 2009, tien jaar na de Nota Belvedere uit 1999³, veranderd en/of verbeterd en snappen we nu beter hoe dat zit?

Algemene waardering en aandacht bij burger is blijvend hoog

De burgers en bewoners houden nog onveranderd veel van hun cultureel erfgoed, zo blijkt ook uit de recente trendstudie van het Sociaal Cultureel Planbureau.

² Milieu en Natuur Planbureau (2006). Methodenrapport Duurzaamheidsverkenning. Rapport 550031001/2006, Bilthoven.

³ Anonymus (1999). Belvedere. Beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting. Ministerie van OCW, Ministerie van LNV, Ministerie van VROM en Ministerie van V&W. VNG Uitgeverij, Den Haag ISBN 90 322 7615 8.

Afbeelding 2. Reframing Dutch Culture

Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars (2009)⁴: “Sinds het midden van de jaren negentig is de publieke belangstelling voor cultureel erfgoed gestegen. Met deze belangstelling behoort Nederland tot de koplopers in Europa. Het museumbezoek onder de Nederlandse bevolking groeide van 35% in 1995 naar 41% in 2007. Die groei geldt voor alle typen musea, met uitzondering van volkenkundige musea. In dezelfde periode nam ook het percentage bezoekers van monumenten toe van 43% tot 45% en ook archieven trokken meer publiek: 2,9% in 1995 en 4,3% in 2007. Sinds 2003 is het museum- en archief bezoek wel gestegen, maar de belangstelling voor monumenten niet.”

---

⁴ Broek, A van der, J. de Haan en F. Huysmans (2009). Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars. Trends in de cultuurparticipatie en mediagebruik. Sociaal Cultureel Planbureau Den Haag ISBN 9789037704006.

De aandacht voor erfgoed uit zich maatschappelijk op verschillende manieren. Er is het nationale niveau van wat ik wil noemen het *society niveau* van het cultureel debat. Hier spelen processen van canonisering of van framing en reframing zo u wilt. In het etnologische overzichtswerk van Margry en Roodenburg (Reframing Dutch Culture Between Otherness and Authenticity)⁵ uit 2007, zie afbeelding 2, citeren ze de Canon commissie onder leiding van Van Oostrom uit 2006. De canon is volgens die Canon commissie zelf niet bedoeld als bindmiddel tegen de toenemende vrees voor desintegratie, desintegratie van een land onder dreiging van Europeanisering en globalisering en met een grote instroom van migranten uit Turkije, Marokko, Suriname en de Nederlandse Antillen. Laat ik nou toch gedacht hebben dat dit politiek juist wel de bedoeling was. Het is veelzeggend dat deze expliciete nuancering van de canonopstellers in het latere publieke debat over de canon verloren is gegaan.

In het boek van Margry en Roodenburg gaan verschillende auteurs in op het niet materiële culturele erfgoed en hoe dat door groepen in de samenleving wordt benut in het proces van identiteit constructie en van authenticiteitsvorming of authenticicatie.

Een prachtig en veelzeggend hoofdstuk van Albert van der Zeijden⁶ in dat boek gaat over de vorming van de Noordoostpolder en de rol van folklore afkomstig van verschillende regio's van het oude land en het Sint Maarten feest bij de identiteitsvorming in deze compleet nieuwe polder en poldergemeenschap. De mix van rangen en standen, katholieken en protestanten die in de jaren vijftig in de Noordoostpolder bijeen werden gebracht leverde een met het Nederland anno 2009 vergelijkbaar probleem op van sociale cohesie en identiteitsvorming. Op nationaal niveau zien we dus een eendimensionaal debat over canonvorming en de Nederlandse nationale identiteit, terwijl praktijkstudies laten zien dat sprake is van veel meer kernen van identiteitsvorming naast het nationale.

Dat brengt mij op de omgang van burgers met erfgoed op regioniveau of *community niveau*. Burgers zijn op dit niveau denk ik het meest actief met erfgoed bezig.

---

⁵ Margry, P.J. en H. Roodenburg (2007). Reframing Dutch Culture. Between Otherness and Authenticity. Ashgate Publishing Ltd. Aldershot/Burlington ISBN-13 978 0 7546 4705 8.

⁶ Zeijden, Albert van der (2009). Public Folklore and the Construction of a Regional Identity in Newly Reclaimed Dutch Polders. In: Margry P.J. en H. Roodenburg. Reframing Dutch Culture.

Enigszins van de buitenkant waargenomen kent die betrokkenheid op erfgoed op dit community niveau twee verschijningsvormen of gezichten:

Ten eerste verzetsbewegingen en ten tweede studiegroepen al dan niet in combinatie met actieve beheerzorg.

Burgerverzet ontstaat de laatste decennia steevast bij centraal geplande grote landschappelijke en ruimtelijke ingrepen (afbeelding 3). Voorbeelden zijn de Betuwelijn, de HSL, de grote rivierkundige werken met rivierbochtafsnijdingen of de grote natuurontwikkelingsprojecten. Het verzet tegen dergelijke ruimtelijke ingrepen brengt burgers soms razendsnel en kortdurend bij elkaar.

Denk aan een beweging als *Landroof*, die het protest tegen nieuwe vormen van ruimtegebruik razendsnel organiseert via het Internet. In andere situaties is sprake van een jarenlang volgehouden verzet vaak via Stichtingen en Verenigingen, denk bijvoorbeeld aan de Vereniging Midden Delfland die aanvankelijk ontstond als verzet tegen de stedelijke bebossing, vuilstort en Rijksweg 19. In de retoriek van de verzetsdiscoursen wordt het erfgoed van het authentieke landschap en de dreigende teloorgang van de identiteit van de regio gebruikt ter onderbouwing en legitimatie.

.....

Afbeelding 3. Burgerverzet bij ruimtelijke ingrepen kan bijdragen aan ruimtelijke identiteitsvorming

Het belang en de nut en noodzaak van de ingreep wordt niet als legitiem ervaren en niet proportioneel ten opzichte van wat verloren dreigt te gaan. In het geval van Midden Delfland zien we dat de verzetsbeweging een belangrijke bijdrage heeft

geleverd aan de identiteitsvorming van het gebied Midden-Delfland van de laatste 30 jaar en thans veel meer bezig is met actief beheer, erfbeplantingen en agrarisch natuurbeheer. In mijn HBS tijd bestond Midden-Delfland helemaal nog niet als herkenbare en erkende regio met een eigen sociaal-culturele identiteit.

Veel rustiger is de verschijningsvorm van actieve amateurstudie, heemkundekringen, en van actief beheer door individuele burgers (afbeelding 4) denk aan landgoedeigenaren of collectieven van burgers, denk ook aan weidevogelbeheer collectieven of verenigingen van landschapsbeheer. Dit is een veelvormig en bont gezelschap met soms een heel smalle en gerichte interesse, denkt u aan de metaaldetector amateur archeologen, en soms een heel brede bestuurlijke en maatschappelijke interesse zoals een Verenigingen Kleine Dorpen in Noord Nederland.

Afbeelding 4. Actief beheer van erfgoed door burgers

Wat die burgers nu precies waarnemen van het erfgoed, er echt van vinden en wat ze er feitelijk mee doen of aan doen is eigenlijk helemaal niet zo goed onderzocht. Ik constateerde dat al in mijn Oratie. Ik moet daarop het antwoord nog steeds gedeeltelijk schuldig blijven, maar via de promotieprojecten van Maartje Bulkens (taalanalyse) en Patricia Braaksma (actieanalyse) gaan we daarover zeker veel meer aan de weet komen. Ik zie uit naar de resultaten van beide projecten.

Het beeld van erfgoed en burgers tot dusverre

Uit de onderzoeken tot dusverre en de literatuur komt wel het beeld naar voren dat de waardering van erfgoed door burgers en bewoners niet statisch is, maar dynamisch en veranderlijk. Het gewicht en de betekenis van erfgoed verschilt niet alleen tussen personen en groepen, maar verandert ook in de tijd. Daarmee onderlijn ik de waarde van erfgoed als sociaal construct tegenover de statische waarde en waarheid van erfgoed als verzameling fysieke entiteiten. Voor burgers is het erfgoed onderdeel van een culturele identiteit waarin naast fysieke ankers ook niet materiële erfgoed onderdelen van groot belang zijn. Hier ligt een belangrijk verschil en oorzaak van spanning met de wereld van de planologen en ruimtelijke planners. Ik kom daar bij de planners nog op terug.

De dynamiek in erfgoedwaarden en erfgoedwaardering wordt, zoals ik het zie, beïnvloedt door *drie typen van processen*:

Ten eerste is er het algemene *politiek-culturele debat binnen Europa*. Via het promotieproject van Roel Dusing hebben we meer zicht gekregen op de rol van erfgoed in de zich emanciperende regio's van Europa. Emanciperend en zich onderscheidend ten opzichte van de natiestaat, de lidstaat. Het discours van het Verenigd Europa van de Regio's strijd hier met het discours van de sterke autonome en samenwerkende lidstaten. Via zijn cases, een diepte analyse van enkele INTERREG projecten over erfgoed, zien we het dialectische thema pluriformiteit versus uniformiteit. Werkt Europa nivellerend op de diversiteit van identiteiten en bijbehorende erfgoed culturen of is er werkelijk sprake van het officiële "eenheid in verscheidenheid" en is er daadwerkelijk een groei aan diversiteit en pluriformiteit.

Ten tweede is er de strijd tussen *decentralisatie en centralisatie* resulterend in belangenstrijd en machtsstrijd in de regio's. Belangenstrijd rond ruimtelijke ingrepen ten behoeve van centraal geplande infrastructuur (A6-A9), natuur (Hertogin Hedwigepolder), grootschalige woningbouw (de Belle van Zuylen toren), rond toeristisch-recreatieve projecten (de Blauwe Stad) en rond rivierkundige en waterstaatkundige werken (Waalbocht Huissen-Lent bij Nijmegen). Deze centraal geplande projecten roepen bij de burgers en bewoners vaak verzet op waarbij nieuwe identiteiten ontstaan rond de waarde van het bestaande in de regio. Dit bestaande en eigene wordt sterk opgewaardeerd en benadrukt. Hoewel

aanvankelijk een opportunistisch verzet, gaat men vervolgens in het eigen verhaal geloven, er naar handelen en zet het zich vast in een nieuwe identiteit. Denk aan het verzet tegen de nieuwe natuur en de ecologische hoofdstructuur door groepen boeren. De rol van de boer als alternatief natuur- en landschapsbeheerder wordt aanvankelijk vooral gehanteerd om niet gewenste natuurzaken tegen te houden, maar wordt gaandeweg serieuzer en krijgt waarachtige betekenis. De nieuwe identiteit van de boer als multifunctioneel natuur- en landschapsbeheerder wordt gevuld met “authentieke” verhalen. In die verhalen komt regionaal erfgoed goed van pas. Door haar selectie van cases zal Patricia Braaksma hoop ik meer inzicht gaan geven in de dynamiek van erfgoedwaarden in de regio.

Ten derde is er de dialectiek van *verstating* en *ontstating*. Anders gezegd een afnemende dan wel toenemende rol van de overheid. De afnemende rol van de overheid staat bekend als de verschuiving van government naar governance. Enkele weken terug is hierover het mooie overzichtswerk van dertig WUR bestuurskundige onderzoekers gepubliceerd⁷. Ook rond erfgoed zien we dit proces van meer governance en minder government optreden. Ondernemers, boeren, burgers en buitenlui organiseren zichzelf en gaan de verantwoordelijkheid voor erfgoed zelf op zich nemen. Dit is zowel aan de orde op het niveau van individuele gebouwen, wijken als historische landschappen.

Henri Goverde en Pieter Zwaan⁸ beschrijven in het zojuist genoemde boek de casus van de Ooijpolder-Groesbeek. De betrokkenen in dit gebied die zich verzetten tegen de opkomende natuurontwikkeling volgens de principes van het plan Ooievaar organiseren zich rond de landschappelijk historische waarden van deze polder en dit gebied. Ze ontwikkelen tegenover het staatsconcept van agrarisch natuurbeheer met subsidies een groene dienstenconcept gebaseerd op een streekfonds. Een mooi en indrukwekkend wekkend voorbeeld van een taai discoursstrijd en nieuwe identiteitsconstructie. Groesbeek en Ooijpolder (afbeelding 5) zijn daarbij aaneengesmeed tot een nieuwe regio in wording.

---

⁷ Breeman, G., H. Goverde en K. Termeer (2009). Governance in de groen-blauwe ruimte. Handlingsperspectieven voor landbouw, landschap en water. Koninklijke Van Gorcum BV, Assen ISBN 978 90 232 4521 6.

⁸ Goverde, H en P. Zwaan (2009). Landschapsbeheer: governance tussen sensemaking en staatssteun. In: Breeman et al. Governance in de groen-blauwe ruimte. Koninklijke Van Gorcum BV, Assen.

.....

Afbeelding 5. De Ooypolder, gezien vanaf de stuwwal.

Rosalie van Dam richt zich in haar promotieproject primair op dergelijke situaties van zelforganisatie en erfgoed. Interessant is uit te vinden hoe het functionele materiële belang dat de aanleiding vormt voor het zelforganiseren, ergens wonen of ergens samen werken, betekent voor de sociale binding en de ruimtelijke binding. Dat brengt ons opnieuw op de vraag of erfgoed door de zichzelf organiserende burger wordt gezien als een puur en typisch ruimtelijk gegeven of misschien ook en vooral als een sociaal-cultureel gegeven.

Cultureel erfgoed in relatie tot andere waarden en belangen

In relatie tot de burger is tot slot nog de vraag interessant hoe de burger en ondernemer zijn afwegingen maakt met andere wezenlijke belangen en waarden in zijn leven.

Uit de studies van Meriam Koedoot⁹ en van Martijn Duineveld¹⁰ zien we dat de waarde van erfgoed in emotioneel opzicht hoog kan zijn en zeker de belangstelling

---

⁹ Koedoot, M. (2004). Het Neolithicum van nu; over de alledaagse betekenis van archeologisch erfgoed in de polder De Gouw en de Groetpolder. Rapport Leerstoelgroep Sociaal-ruimtelijke Analyse, Wageningen ISBN 9067548391.

¹⁰ Duineveld, M (2006). Van oude dingen en mensen die voorbij gaan. Over de voorwaarden meer recht te kunnen doen aan de door burgers gewaardeerde cultuurhistories. Dissertatie, Eburon, Delft.

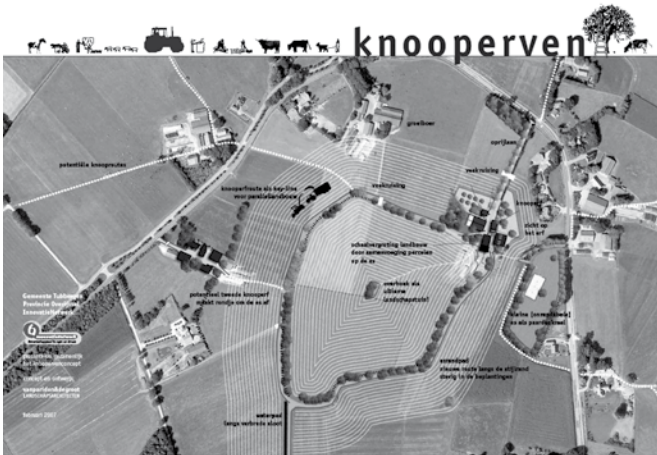
van de burger of boer heeft. Echter, bij een evident eigen economisch belang wijkt het erfgoed relatief makkelijk. Wat voor de broodwinning of de bedrijfsontwikkeling nu eenmaal moet gebeuren wordt gewoon uitgevoerd. Bijvoorbeeld diepploegen of kavelinrichting bij boeren en toeristische ingrepen en bouwactiviteiten bij landgoedeigenaren. Erfgoed van vroeger mag de utiliteit van nu of de toekomst van het bedrijf niet teveel in de weg zitten. Waar dat erfgoed dienstbaar is of kan worden gemaakt aan de huidige nering of de waarde van het vastgoed kan vergroten is er veel animo om tot een synthese van toekomstig gebruik en bestaande erfgoedwaarden te komen: zie de grote vlucht die het wonen en werken in zelfs industriële monumenten heeft genomen.

Daar waar de functionaliteit van het huidig en toekomstig gebruik voor de burger of ondernemer lastig verenigbaar is of lijkt met de erfgoedkarakteristieken is het zaak die burger en ondernemer daarbij te helpen en via slimme technologie en innovatieve ontwerpen het schijnbaar onverenigbare verenigbaar te maken. Dit is soms een technisch probleem, denk aan de kavelgrensbeplantingen, soms een beleidsmatig/juridisch probleem, denk aan brandveiligheidsnormen, en soms een organisatorisch probleem denk aan het collectief versus het individueel weidevogelbeheer. Een oud discours van behoud en bescherming van erfgoed, dingen nalaten, verschuift daardoor sterk naar een nieuw verhaal over herbestemming, vernieuwing en innovativiteit. De maatschappelijke opdracht vanuit de erfgoedwaarden van dit laatste nieuwere discours aan de wetenschap is uiteraard ook een volledig andere. Technisch, bestuurlijk en landschappelijk (her)ontwerpen komt veel meer centraal te staan dan bestuderen analyseren en dateren.

Het is op deze microschaal van innovatieve en technisch slimme (her)ontwerpen dat het Projectbureau Belvedere zich de laatste jaren heeft gericht. Het Rapport *Next_Belvedere; de laatste nieuwsbrief* van Frank Strolenberg *et al.*¹¹ biedt een mooi en breed overzicht wat hier voor de verschillende ruimtelijke sectoren en voor categorieën erfgoed is bereikt en bedacht. Zelf heb ik ook een dergelijk type innovatief project als casus geadopteerd: het project Knooperven wat onlangs door de gemeente Tubbergen in uitvoering is genomen (afbeelding 6).

---

¹¹ Strolenberg, F., M. Stam, M. Linssen en M. Kapelle (2009). NEXT_Belvedere. De laatste nieuwsbrief. Projectbureau Belvedere. Kwak & Van Daalen & Roinday, Utrecht.

Afbeelding 6. Schetsontwerp van het project Knooperven in de gemeente Tubbergen

De essentie van het concept knooperven is een landschappelijk, functioneel en sociaalorganisatorisch herontwerp van overtollige bedrijfsgebouwcomplexen en landschapselementen in het Oost-Nederlandse hoevenlandschap. De veel te grote en omvangrijke agrarische gebouwencomplexen krijgen een nieuwe bestemming, niet voor een individuele nieuwe bewoner, maar voor een kleine woon-, werk- en/of zorggemeenschap. Storende bebouwing wordt gesloopt en bruikbare bouwvolumes worden in streekeigen architectuur herbestemd en opgeknapt. U moet denken aan maximaal enkele tientallen bewoners, patiënten of kleinere bedrijven. De landbouwpercelen worden herverkaveld en toegeëld aan de vergrotende blijvende bedrijven. De perceelgrensbeplantingen worden hersteld en qua eigendom toebedeeld aan de nieuwe bewoners van het erf. Die kunnen het beheer zelf gaan doen of dit tegen betaling uitbesteden aan loonbedrijven of geïnteresseerde boeren in de buurt. Essentieel is dat de op dit moment in toenemende mate privatiserende erven weer publieke ruimten worden en toegankelijk voor de nabijgelegen dorpsbewoners. Verbrokkelende onverharde padennetwerken worden hersteld en weer openbaar. Het mooie van dit concept vind ik de menselijke schaal, het samen opgaan van landschapsherstel, multifunctionaliteit en gemeenschapsherstel!

Resumerend over burgers en erfgoed

Resumerend concludeer ik dat de burger bezig is met en houdt van zijn erfgoed, maar dat dit erfgoed misschien veel meer een niet ruimtelijke sociaal-culturele betekenis voor hem heeft dan een fysiekruimtelijke. Bovendien wil die burger veel meer zelf doen als het om de planning, inrichting en beheer van het erfgoed gaat. De burger geeft verschillende betekenissen aan erfgoed in het licht van de grotere maatschappelijke ontwikkelingen zoals Europa, de regiovorming en zijn behoefte aan autonomie. Er is dus sprake van meervoudigheid aan betekenissen, identiteiten en verschillende gelijktijdige bronnen van identiteit. Identiteiten en verschillende betekenissen van erfgoed hoeven elkaar dus niet uit te sluiten en kunnen naast elkaar leven.

Is erfgoed ingeburgerd in onze ruimtelijke planning?

Het goede nieuws is dat planners en stakeholders rond ruimtelijke planning doordrongen zijn geraakt van de aanwezigheid van erfgoed als maatschappelijke waarde. Dit betreft zowel de traditionele integrale ruimtelijk planning met structuurschema's en streekplannen, thans structuurvisies, projectbestemmingen en bestemmingsplannen, als de meer sectorale ruimtelijke planning voorkomend uit het natuurbeleid, waterbeleid, infrastructuurbeleid, energiebeleid, etc. De vele honderden voorbeeld projecten in de diverse sectoren en regio's die met de Belvedere subsidieregeling zijn uitgevoerd hebben hier zeker aan bijgedragen. Zie hiervoor de website: *www.Belvedere.nu*.

Het vertrouwd raken met en het internaliseren van cultureel erfgoed bij de beide typen ruimtelijk planningsprocessen is goed zichtbaar in het boek met de erfenis van het Belvedere projectbureau: *Next_Belvedere.de laatste nieuwsbrief*. Ik noemde het al eerder.

De grote vaak nog verticaalhiërarchisch werkende ruimtelijke sectoren zijn zich steeds meer bewust geworden van hun tekortkomingen op erfgoedgebied:

- Rijkswaterstaat sloot een samenwerkingsovereenkomst met RACM en die overeenkomst wordt verbreed zo kondigt Bert Keijts de DG aan tijdens de Masterclass Water en Cultuurhistorie op 26 oktober 2004.
- de Dienst Landelijk gebied sloot in 2008 een samenwerkingsovereenkomst met RACM: *van must naar lust* en doorliep een intern bezinning- en scholings-

. . .

traject over cultureel erfgoed waar de drie Belvedere hoogleraren een bijdrage aan mochten leveren.

- de grote projectontwikkelaars in Nederland verenigd in de NEPROM hebben samen met het projectbureau Belvedere een voorbeeldenboek uitgebracht voor de leden projectontwikkelaars opgesteld onder de titel *Geschiedenis als grondlegger*.

Ik noem ook de grote rijkdom aan onderwerpen op het gebied van cultureel erfgoed die je aantreft op de website www.nederlandbovenwater.nl, de website van het programma gebiedsontwikkeling 2007-2009 van NIROV en HABIFORUM. Deze community van innovatieve ruimtelijke planners lijkt op het eerste gezicht ingeburgerd als het om erfgoed gaat.

Ook de tien jaar consequent volgehouden strategie van scholing en voorlichting, de cursus voor professionals en practitioners: *Belvedere op de werkvloer*, de vele discussiedagen en tentoonstellingen hebben zeker bijgedragen aan het inburgeren van erfgoed bij planners.

Is het probleem met ruimtelijk planners en erfgoed dan opgelost?

Het minder goede nieuws is dat we nog steeds niet goed weten wat deze toegenomen salonfähigiteit van erfgoed bij ruimtelijk planners nu heeft opgeleverd in de ruimtelijke realiteit. Enkele door onze groepen studenten uitgevoerde doorwerkingstudies lieten geen duidelijke conclusies op dit vlak toe.

De nieuwe Erfgoedbalans 2009 van de Rijksdienst Cultureel Erfgoed¹² is pas in april dit jaar verschenen en laat dus nog geen longitudinale analyses en beschouwingen toe. Ik hoop die analyse over vijf jaar, als de Erfgoedbalans weer uitkomt, wel aan te treffen.

Daar komt bij dat ruimtelijke planning in Nederland qua legitimiteit en effectiviteit in een behoorlijke crises verkeert. Die crises die kan worden aangeduid als het “Nederland zit op slot” discours. Grote en omvangrijke(re) ruimtelijke veranderingen komen de laatste tien jaar zonder uitzondering uiterst moeizaam en traag tot stand.

Het draait bij ruimtelijke veranderingen in onze 21e-eeuwse samenleving om de steeds klemmender vraag: hoe verkrijg ik legitimiteit voor mijn project. Wanneer is

---

¹² Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2009). Erfgoedbalans 2009. RCE, Amersfoort.

die er wel en wanneer is die er niet en hoe komt die legitimiteit eigenlijk tot stand? Grofweg zien we twee strijdende discoursen: aan de ene kant het versterken van de traditionele verticale doorzettingsmacht van de centrale overheid via crisisachtige urgentieredeneringen en aan de andere kant het versterken van de eigen rol van burgers, ondernemers en lokaal bestuur in gebiedsprocessen via public private partnerships, collectieve arrangementen en actieve burgerparticipatie. Erfgoed speelt een rol in beide discoursen.

Inburgering van erfgoed en ruimtelijke planning: drie resterende problemen!

In de relatie tussen cultureel erfgoed en ruimtelijk planning zie ik nog drie wezenlijke problemen. Omdat ik houd van academisch debat formuleer ik die resterend problemen in de vorm van stellingen.

Mijn 1e stelling is:

Ruimtelijk planners reduceren cultureel erfgoed tot fysieke ruimtelijke waarden en gaan voorbij aan de sociaal-culturele betekenis van erfgoed!

De problematiek is dus niet dat men er in de planning niet van weet, maar dat erfgoed net als de andere ruimtelijke aspecten als technisch-rationeel af te wegen waarden worden behandeld en niet als sociaal-culturele betekenissen. De behoefte aan zinvolheid van de ruimtelijke interventies wordt niet goed begrepen. Frank Strolenberg formuleerde het eens heel mooi: “mensen zijn helemaal niet tegen veranderingen, maar wel tegen betekenisloze veranderingen”. De actoren, vaak overheden, slagen er niet in de geplande verandering te “laden” met betekenissen. Als bronnen ter onderbouwing van deze stelling verwijs ik naar het eindrapport van het project CULTPLAN¹³, het daarop gebaseerde Engelstalige hoofdstuk van During *et al*¹⁴, in het recente boek over *Transitions* van Poppe, Termeer en Slingerland¹⁵.

---

¹³ CULTPLAN (2007). Cultural differences in European cooperation. Learning from the INTERREG practice. Publication of the INTERACT project CULTPLAN. Main report.

¹⁴ During, R., K. Van Assche & A. van der Zande (2009). Culture, innovation and governance in Europe: systems theories and the analysis of innovation in INTERREG programs

¹⁵ Poppe, K.J., C. Termeer & M. Slingerland (2009). Transitions towards sustainable agriculture and food chains in peri-urban areas. Wageningen Academic Publishers, Wageningen. ISBN 978-90-8686-117-0.

Mijn 2e stelling is:

De misfit tussen ruimtelijk planners en cultureel erfgoed wordt versterkt door de illusie onder planners, maar vooral onder bestuurders, dat aandacht voor cultureel erfgoed leidt tot meer cohesie en maatschappelijke consensus over de toekomst van het gebied en/of over de geplande ingreep.

Erfgoed als een soort planologisch bindmiddel dus. De gemeenschappelijke historie bestaat natuurlijk helemaal niet, want er zijn behoorlijk verschillende histories te construeren over hetzelfde gebied, over dezelfde ingreep. Dezelfde ingreep krijgt dan ook maatschappelijk en cultureel een geheel verschillende betekenis. Bovendien heb ik hoop ik aannemelijk gemaakt dat cultureel erfgoed juist wordt gebruikt en ingezet in maatschappelijke strijd en verschil in opvattingen. De ontwerper is veel vaker de bedenker van een samenbindend concept dan de cultureel erfgoed expert. Dit nog los van het probleem dat cultureel erfgoed experts niet gewend zijn om ontwerpend bezig te zijn in sociaal-culturele zin.

Als onderbouwing van deze stelling baseer ik mij onder meer op publicaties van Martijn Duineveld zoals recent nog een essay in *Topos* onder de prikkelende titel: *Erfgoed = Onenigheid en Strijd*¹⁶.

Mijn 3e stelling is:

Als de ruimtelijk planner en bestuurder al om weet te gaan met cultureel erfgoed in de brede zin dan heeft hij geen antwoord op de meervoudige pluriforme betekenis van cultureel erfgoed!

Bestuurders, planners en ontwerpers dragen in feite bij aan de versmalling van het cultureel repertoire van cultureel erfgoed en van de planning zelve. Dit uit oogpunt van marketing, simplisme en reductie van complexiteit in het planproces en vanwege rechtstreekse politieke doelen of belangen. Deze vrij zware stelling zou een heel nieuw college rechtvaardigen. Ik volsta hier te verwijzen met de onderbouwing van deze stelling die ik vooral baseer op het boek van Ashworth, Graham & Turnbridge *Pluralising Pasts. Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*¹⁷. Ook het proefschrift van Roel During zal gaan over de problematiek van meervoudigheid van cultureel erfgoed in regio's in Europa.

---

¹⁶ Duineveld, M. en K. Van Assche (2009). Erfgoed = Onenigheid en strijd. *Topos*: richtingsblad voor de Vakgroep Ruimtelijke Planvorming 17(3), 26-29 (WUR).

¹⁷ Ashworth, G.J., B. Graham & J.E. Turnbridge (2007). *Pluralising Pasts. Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*. Pluto Press, London. ISBN-13 978 0 7453 2286 5.

Komt dat niet meer goed dan?

Ik begin hier met de verheugende constatering dat ons begrippenkader en onze taal rondom ruimtelijk-historische waarden is uitgebreid, veranderd en stabiel is geworden. Waar ik zelf in mijn Oratie nog worstelde met noties als cultuurhistorie van het landschap, historische waarden van het landschap, historische betekenissen van het landschap, monumentenzorg en archeologie is sedertdien het overkoepelende concept van cultureel erfgoed in Nederland ingeburgerd geraakt. Dit brede begrip met zowel zijn sociaal-culturele betekenis als zijn fysiek ruimtelijke betekenis heeft het besef en belang van dit waardedomein versterkt. Het is zeker geen toeval dat het grootste rijksinstituut op dit terrein recent zijn naam heeft gewijzigd van Rijksdienst voor Archeologie Cultuurlandschap en Monumentenzorg (RACM) in Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). De integratie en samenhang van de aparte begrippen in RACM hebben een gezicht gekregen in het begrip Cultureel Erfgoed. Wij zijn overigens vrij laat met deze stap want UNESCO en vele andere landen werkten al met het bredere begrip heritage. Zie mijn inleidende hoofdstuk in het SDU boek *Erfgoed en Planologie*.

Lastiger is het om zicht te krijgen op de werking van het nieuwe en rijkere discours van cultureel erfgoed in de ruimtelijke processen anno nu. Interessant is het essay van onze studente Janneke Hoenselaars¹⁸ over Identiteit Hierin schetst ze kort hoe voor de nieuwe Vinex-wijk de Schuytgraaf bij Arnhem uit verschillende historische componenten een nieuwe ruimtelijke identiteit is geconstrueerd in een mix van Romeinen, middeleeuwen, rivieroverstromingen en Engels-Poolse luchtlandingen. Dat primaire constructieproces is veelal in handen van de ontwerpers. Ontwerpers hebben een fijne neus voor het “laden” van concepten, hun ontwerpen, met betekenis. Master student Belvedere Robert van Osdorp sluit hier met zijn afstudeeronderzoek goed op aan met een discoursanalyse van dezelfde Schuytgraaf¹⁹. Hij vindt vijf discourses die in een dynamisch proces van

---

¹⁸ Hoenselaars, J (2009). (Een) identiteit kent geen tijd. Over verschillende identiteiten en hun constructies. Essay geschreven in het kader van de interuniversitaire module Belvedere (LUP-91306). WUR, augustus 2009, Wageningen.

¹⁹ Opdorp, R. (2009). Vinex-ante landschappen. Herkenning en betekenis van cultuurhistorie in de Vinex-wijk Schuytgraaf in de ogen van planners en bewoners. Afstudeeronderzoek Studie Ruimtelijke Planning Leerstoelgroep Landgebruiksplanning. LUP-80436. Wageningen.

overdracht en vervorming lopen van het ontwerper discours naar het ontwikkelaar discours en het marketing discours om te eindigen bij twee bewoners discourses: gewone bewoners en geïnteresseerde bewoners. Heel interessant is dat hij ziet dat er bij het ontwerp vooral is gefocust op de fysieke cultuurhistorie, maar dat in het ontwikkelaars en marketing discours meer sprake is van een historisch verhaal richting potentiële bewoners. Bij de bewoners ontbreekt veelal het besef van de fysieke cultuurhistorische laag en gaat het historische verhaal een eigen leven leiden en krijgt aldus culturele betekenis. De meervoudigheid van betekenissen ontstaat hier eerder onbedoeld dan gepland en wordt mede veroorzaakt door de verschillende taligheid van de verschillende discourses.

Burgers verlaten de officiële planningsprocessen

Burgers lijken zich in toenemende mate te organiseren rondom erfgoed in trajecten buiten de officiële ruimtelijke planningsprocessen om. Ik ben overigens bang dat die burgers daardoor nog minder in contact komen met de officiële erfgoed deskundigen. Immers, op enkele uitzonderingen na begeven de erfgoedexperts zich niet actief in de arena's van zelforganisatie en evenmin treft men ze veelvuldig aan op het Internet 2.0.

Ik ga hier binnenkort nog specifiek op in tijdens een speech op de Dag van het Historisch Landschap van 30 oktober aanstaande.

Resumerend over erfgoed en ruimtelijke planning

Resumerend is mijn conclusie dat het cultureel erfgoed een snelle emancipatie doormaakt in onze samenleving en op alle niveaus ingeburgerd raakt. Echter, in welke mate cultureel erfgoed maatschappelijk doel dan wel middel is in de gebiedsprocessen valt nader te bezien. Formele ruimtelijke planning in de traditionele betekenis marginaliseert als initiator en organisator van ruimtelijke transformaties. Voor erfgoed gepassioneerden is het zaak daar te zijn where the action is en dat is bij de kapitaalkrachtige investeringssectoren enerzijds en bij de zich organiserende burgercollectieven in het gewone leven anderzijds. Voor het vergroten van de rol van erfgoed is het mijns inziens zaak cultureel erfgoed te zien als een rijke bron van verschillende mogelijke betekenissen.

In die zin corrigeer ik alsnog de titel van mijn Oratie. Ik zou nu zeggen: Landschap vol mogelijke betekenissen.

Is erfgoed ingeburgerd in Onderzoek en Onderwijs bij WUR?

Ik geef op deze derde en laatste vraag een dubbel antwoord.

Ja, want:

- Er is goed deelgenomen aan de Interuniversitaire mastercursus “Behoud door Ontwikkeling in Stad en Land” (20 deelnemers uit Wageningen en 140 in totaal).
- Er waren 8 studenten die in de masterfase een Belvedere onderwerp deden en 19 AMC studenten en dat laatste is vooral mooi omdat er veel interessant concurrerend aanbod was van andere AMC onderwerpen.
- Ik heb een fatsoenlijk aantal promotieprojecten kunnen starten (vier stuks).
- Er is een minor Belvedere gekomen voor de master studenten.

Neen, want:

- Er waren en zijn fikse roosterproblemen met de interuniversitaire master cursus, die nu zelfs geheel verdwenen is uit de Wageningse studiegids.
- Er zijn problemen omdat het vak facultatief is en in feite dus “niets oplevert” in financiële zin via de onderwijsbelasting formules voor de gastheer, de leerstoelgroep LUP.
- De beoogde minor binnen de relevante bachelor opleidingen in Wageningen niet is gerealiseerd.
- De promovendi, die veelal geen reguliere afstudeerders en Aio’s zijn, hebben het bij de toelating in de MGS relatief lastig.

Echter, geen inburgeringcursus zonder cursusboek.

Daar ben ik heel trots op, met een groot aantal collega’s heb ik me ingezet voor het SDU boek in de reeks planologie onder de titel *Erfgoed en Ruimtelijke planning. Sterft gij oude vormen en gedachten*. Door dit boek, een interessant overzicht van de relevante invalshoeken, dilemma’s en wetenschapsgebieden rond cultureel erfgoed, is een goede basis gelegd voor toekomstige cursussen, colleges en specialiserende studenten. Ik hoop vurig dat vele studenten en naar ik hoop ook mijn opvolger met dit boek zijn of haar voordeel mee gaat doen.

• • •

Qua onderzoek had ik meer willen doen aan de relatie erfgoed en ontwerp. Dat kwam er niet van en wellicht is dat ook logisch gezien de expliciete parallele leeropdracht van Collega Erik Luiten. Toch ligt hier voor WUR nog steeds een grote kans. Een breder meerjarig NWO programma voor cultureel erfgoed en ruimte is eveneens een helaas niet vervulde vurige wens.

Mijn interesse is tijdens de afgelopen vier jaar steeds meer gewekt voor en gericht op de sociaal-culturele aspecten van het erfgoed en voor de bredere bestuurskundige arrangementen en ontwikkelingen. Dit perspectief heb ik ook centraal gesteld in mijn colleges en daaruit voortkomende discussies met studenten. Daardoor werd de samenwerking ook intensiever met collega Jaap Lengkeek en met Katrien Termeer.

Het object van studie was en bleef de ruimtelijke veranderingen van cultureel erfgoed in hun maatschappelijke context, maar de ruimtelijke wetenschappen as such heb ik wellicht niet echt beoefend. Het is veeleer een zoektocht geworden naar de betekenisgeving van erfgoed in een context van ruimtelijke veranderingen. Het is eveneens steeds een zoektocht geweest naar een passende theoretisch kader en bijbehorende methodologie. Spannend dus, zoals wetenschap hoort te zijn! De dissertaties van mijn promovendi zullen uitwijzen in hoeverre we daarin geslaagd zijn. Ik heb daar vertrouwen in.

Dankwoord

Graag sluit ik af met een kort aantal woorden van dank.

Allereerst dank ik Wageningen Universiteit en de Belvedere ministeries die de leerstoel hebben gefinancierd en mij het vertrouwen gaven. Ik ben blij dat ik dit heb mogen en kunnen doen. Kennelijk heb ik het niet helemaal verprutst, want de financiers zijn gelukkig bereid gebleken een volgende periode te financieren.

Ik dank de collega's van de Hucht, Centrum Landschap en Alterra. Ik ben steeds overal gastvrij ontvangen. De eerste periode in de Hucht was het duidelijkst, het fijnst en was ook noodzakelijk om opnieuw als onderzoeker en docent in de

academia te kunnen aarden. Mede door mijn ziekte, mijn nieuwe baan en daardoor de wijziging van de formule en door de verhuizing naar Gaia ben ik het laatste anderhalf jaar meer een soort scharrelhoogleraar geworden. Dat lag geheel aan mij en ik heb desondanks prima kunnen werken. Dank aan mijn oud-collega en maatje Wallie Hoogendoorn dat ik af en toe zelfs haar kamer of die van de directie van Alterra mocht gebruiken. De band met de studenten en het contact met de Wageningse gemeenschap was in deze tweede periode echter te dun om echt iets nieuws op te kunnen bouwen. Gelukkig hoefde dat ook niet meer, want er stond al veel werk op stapel. Wel heb ik gemerkt dat er een omslagpunt is waarvoor je als buitengewoon hoogleraar nog net wel en waarvoor je net niet meer kunt functioneren.

Ik dank de collega hoogleraren in Wageningen en elders en in het bijzonder Kristof van Assche, Arnold van der Valk, Jaap Lengkeek en Katrien Termeer. Collega's met wie ik promotieprojecten begeleid en indringende gesprekken mocht voeren. Geweldig. Dat loopt gelukkig ook nog door.

Ik dank de collega's van het Onderwijsnetwerk Belvedere: Jan Koolen, Eric Luiten, Roel During, Nico Groen, Moniek Eerden, Vera Cerutti en Frank Strolenberg als inspirerende Belvedere godfather op de achtergrond. Dank zij dit netwerk en het projectbureau aan de Muntstraat konden we vrij snel een mooie interuniversitaire module "*Behoud door Ontwikkeling in Stad en Land*" neerzetten. De bouwfase van deze cursus en de eerste keer dat we hem draaiden heb ik de spannendste en stimulerendste fase van de hele periode als buitengewoon hoogleraar gevonden. De website *www.Belvedere.nu* die ook voor het onderwijs volop werd benut was erg behulpzaam. Van de vele collega's en gastsprekers in de cursus wil ik vooral John Mulder noemen. Zijn enthousiasme voor het erfgoed van het rivierengebied was altijd buitengewoon infectieus en zijn bijdrage aan de excursie een jaarlijks hoogtepunt. Ook Ed de Hondt en Johan Bouma, de voorzitter en Wageningse vertegenwoordiger in de Raad van Toezicht van het Onderwijsnetwerk Belvedere wil ik danken. Ze waren betrokken en dachten mee.

Dank aan alle studenten voor de positieve respons en stimulerende reacties op het door mij en ons gebodene. Uiteraard dank ik de promovendi Patricia Braaksma,

. . .

Rosalie van Dam en Maartje Bulkens. Samen zijn we op reis gegaan. Een reis die nog niet af is, maar die we zeker gaan volbrengen. Jullie zijn fijne reisgenoten.

Tot slot twee mensen die mij zeer dierbaar zijn en zonder wie ik dit werk niet had kunnen doen. Roel en Inge.

Roel During, assistant professor, promovendus, maar boven alles een maatje waarmee ik het zeer heb getroffen. Een tomeloze nieuwsgierigheid en werklust, altijd optimistisch en voortreffelijk en zorgvuldig met de studenten. Als jij iets op je neemt dan komt het ook voor elkaar. Een enorme kosmopoliet ook met je projecten in Litouwen, Tatarstan en Griekenland.

Roel: hartstikke bedankt voor deze periode en voor je uitzonderlijk grote bijdrage aan de Belvedere leerstoel.

Inge ter Braak. Inge, je was al in mijn Staring Centrum en Alterra tijd mijn directiesecretaresse en tevens steun en toeverlaat. Ik was heel erg blij dat jij ervoor wilde zorgen dat ik me voor mijn Wageningse hoogleraarwerk op de inhoud kon concentreren en jij de logistieke en administratieve zorgen van me af kon nemen. Samen met Roel zorgde je dat mailtjes werden gelezen en beantwoord, je selecteerde de post en je gaf me, zeker in de laatste scharrelperiode, toch nog een soort thuisgevoel. Heel, heel erg bedankt daarvoor.

Geachte aanwezigen en belangstellenden.

Dank voor uw komst en het was moeilijk kiezen want Peter Smeets promoveert ook nog vanmiddag. Ik hoop met u, na de volgende sprekers, het glas te mogen heffen.

Dank u zeer.

Ruimtelijk planners reduceren cultureel erfgoed tot fysieke ruimtelijke waarden en gaan voorbij aan de sociaal-culturele betekenis ervan. Planners zijn weliswaar op de hoogte van het feit dat cultureel erfgoed maatschappelijke waarde heeft, maar het is nog maar de vraag wat dat in de ruimtelijke realiteit heeft opgeleverd. “Is erfgoed nu dan ingeburgerd bij de burgers, in de ruimtelijke planning en binnen het onderzoek en onderwijs van Wageningen UR? Deze vraag is gesteld naar aanleiding van het feit dat de beleidsnota Belvedere een inburgeringsdoelstelling van het erfgoed had.